

Л.М. ЯВОРСЬКА, к.е.н., доц., ХНАДУ, Харків

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУСПІЛЬСТВА: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ

В статті проаналізовано сутність та структуру інтелектуального потенціалу суспільства і визначено шляхи його використання в умовах сучасної України

The article analyzes the nature and structure of the intellectual potential of society and defined by its use in modern Ukraine

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, інтелектуальний капітал, гуманітарний капітал, інновації, постіндустріальна економіка.

Вступ. Початок ХХІ ст. ознаменувався для більшості провідних країн світу пануванням інформаційного суспільства та реалізацією концепції інтелектуального та людського потенціалу, де високорозвинена і успішна людина є метою, а процес забезпечення її добробуту – єдиним і головним завданням розвитку. Сучасне суспільство визнає людину, її потреби і розвиток основними передумовами прогресу, а отже, і змістом соціальної політики кожної держави. В той час як найрозвинутіші країни довели, що саме НТР та вдосконалення виробництва, перебудова його на основі інновацій забезпечує прогрес всіх галузей матеріального виробництва, Україна все ще залишається на індустріальній стадії розвитку, де матеріалота ресурсномістке виробництво продовжує відігравати провідну роль у розвитку економіки. Нині ми стаємо лише свідками постінформаційної або інтелектуальної технологічної революції.

Категорії «інтелектуальний капітал» свої дослідження присвятили здебільшого зарубіжні вчені та практики, зокрема, Л. Едвінсон, М. Мелоун, Т. Стюарт, Е. Брукінг, Д. Клейн, Л. Прусак, П. Саліван, Д. Тіс та ін. Серед українських економістів, які досліджували проблематику інтелектуального капіталу – В. Базилевич, Г. Башняниа, О. Бутнік-Сіверський, Ю. Канигін, О. Кендюхова, Б. Малицький, Ж. Поплавська, А. Чухна, Я. Ширмер та ін. Втім, у сучасній літературі аналіз категорії «інтелектуальний потенціал» є недостатнім, що потребує розгляду його концептуальних особливостей, структури та шляхів використання в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності та структури інтелектуального потенціалу суспільства та аналіз шляхів його використання в умовах сучасної України.

Методологія. В сучасних умовах могутність держави, передусім, визначається кількістю і якістю плодів національного розуму. 2000-й рік щодо цього став межею, коли вартість інтелектуального продукту в міжнародній торгівлі зрівнялася з вартістю товарної маси. Все це засвідчує радикальні зміни самого характеру виробництва.

Глобалізоване життя вимагає негайної конкретної уваги суспільства та влади до науково-освітньої сфери не лише як споживача матеріальних і фінансових ресурсів, а безпосередньо високопродуктивної галузі, основи економічного і соціально-культурного добробуту України, зміцнення її інтелектуального потенціалу. Водночас не є таємницею, що українські можновладці, заклопотані затьмяною боротьбою за посади, привілеї, інвестиції у власний напівкримінальний бізнес, цілеспрямовано заганяють освіту, науку, впровадження інноваційних виробничих технологій в тупикову ситуацію. Країну віддано на поталу олігархічним кланам, які поділили її між собою. Як наслідок, сьогодні вже мові йде не про розвиток освіти і науки, а про їх елементарне виживання, що незворотно тягне за собою остаточне виведення України за межі світового НТП. Нажаль, в Україні розвиток науково-освітньої сфери ніколи не лежав до головних пріоритетів державної політики. Внаслідок цього впродовж перших десяти років ринкової трансформації вітчизняної економіки частка витрат держбюджету на науку знизилась з 0,82 до 0,3% ВВП. Це доводить, що освіта і наука отримують лише чергові крихти Держбюджету і безмежні порції риторики про турботу замість практичних справ. Соціальна політика здійснюється за залишковим принципом, Людина сприймається як найдешевший ресурс для отримання надприбутків [6].

Українська влада і бізнес не розуміють, що ні багатства надр, ні родючі землі, ні ідеальний клімат, ні туристична привабливість не в змозі зрівнятися за могутністю та суспільною значущістю з потенціалом людського розуму. Керована корпоративна розумова енергія – вирішальний виробничий фактор сучасного і майбутнього світу. У двадцяти розвинутих країнах, в яких працює 95% учених світу, прибуток на душу населення зростає щорічно на 200 дол. США, у країнах з низьким науковим потенціалом – на 10 дол.

За розрахунками Всесвітнього банку, в складі національного багатства США основні виробничі фонди складають лише 19 %, природні ресурси – 5, а людський капітал 76 %! Тому все більше дослідників вважають людський капітал найціннішим ресурсом постіндустріального суспільства, набагато важливішим за матеріальне багатство. Вже зараз у всіх країнах людський капітал визначає темпи економічного розвитку і НТП. Відповідно посилюється увага суспільства до системи освіти як основи виробництва цього потенціалу.

Постає питання: як українська освіта і наука може сприяти реальному економічному зростанню, інтелектуальному розвитку суспільства, формуванню конкурентоспроможної економіки та забезпечити добробут на рівні країн Європи, коли частка людського капіталу в національному багатстві України ледве сягає 20%, тоді як в Російській Федерації – 50%, країнах ЄС – 74% [3]?

Інтелектуальний потенціал є складовою такого більш широкого поняття як *гуманітарний потенціал*. Гуманітарний потенціал нації – це не просто сума людського потенціалу кожної людини-громадянина; він визначається рівнем фізичного та психічного здоров'я нації, її соціального добробуту, моральності, духовності, інтелектуального потенціалу, психологічної єдності, гуманітарної активності [1].

Іншою вкрай важливою категорією інноваційної економіки є *інтелектуальний капітал*, який є тією частиною інтелектуального потенціалу, що активно використовується у процесах економічного розвитку. В сучасних умовах наджорсткої конкурентної боротьби інтелектуальний капітал дає змогу створювати цінності та забезпечує конкурентоспроможність як окремим підприємствам, так і суспільству в цілому.

Інтелектуальний капітал – це сума знань, досвід, професійна підготовка та інтуїція всіх працівників підприємства або держави. До цього слід додати напрацьовані людські зв'язки, інформацію у вигляді баз даних, інтелектуальну власність, комп'ютерну мережу, що миттєво опрацьовує і передає інформацію всім працівникам відповідної структури, завдяки чому їй вдається реагувати на зміни швидко і адекватно.

Інтелектуальний капітал дає змогу економити техніку, кошти, товарно-матеріальні кошти, вивільняє фінанси, підвищує життєздатність учасників економічного процесу, сприяє зросту прибутковості економічної діяльності.

Згідно теорії людського капіталу, людський капітал в умовах ринку – це індивід і його здібності до праці. Оскільки здібності до праці мають властивість накопичуватися, соціальні складові (демографічні, характеристики фізичного і психічного здоров'я, освіта і виховання, культура) також мають капітальну природу, бо вони визначають ступінь затребуваності індивіда на ринку праці. Величина інвестицій в людський капітал, тобто в забезпечення здоров'я, освіти і культуру, мультиплікативно впливає на зростання продуктивності праці і доходи працівника. У свою чергу це веде до зросту суспільного багатства, тобто економічному розвитку і збільшенню конкурентоспроможності країни.

Видатки на інформацію становлять у середньому три чверті доданої вартості сучасної продукції. У новій економіці купують і продають концентроване знання – колосальний обсяг інтелектуального змісту в крихітній матеріальній оболонці (прикладом є комп'ютерні програми, найновіші ліки або останні моделі авіаційно-космічної техніки, вартість яких насамперед зумовлена витратами за статтею «Дослідження і розробка») [3].

Людський інтелект, таким чином, стає безпосередньою і головною продуктивною силою постінформаційної технологічної ери.

Підприємства, що не здатні керувати інтелектуальним капіталом, просто зникають. На зміну їм приходять такі організації, як дочірня фірма фінської електронної компанії Nokia зі щорічним обсягом продажу товарів на суму 160 млн дол. США і штатом з п'яти чоловік. Або Nike – виробник взуття, який не виготовляє взуття: його продукцією є дослідження, розвиток виробництва, дизайн, маркетинг, збут – тобто обслуговування на основі знань. На кожного працівника Nike припадає 334 млн. дол. США щорічного продажу.

У геополітичних стратегіях країн-лідерів у підтриманні та нарощуванні відриву від інших країн вирішальну роль відіграє наукове і технологічне домінування. Це, в свою чергу, потребує зростаючих темпів інноваційного процесу, формування необхідного для цього інтелектуального ресурсу.

Враховуючи природну обмеженість інтелектуальних ресурсів окремої країни, велика увага приділяється «імпорту інтелекту». Полювання за інтелектом у найближчому майбутньому перетвориться на самостійний і високорентабельний вид бізнесу. Компанії, де працюють учені, що роблять відкриття, миттєво переміщуються на вищий рівень у світових рейтингах.

Спостерігається глобальна тенденція перенесення до слаборозвинутих країн низькоінтелектуальних, ресурсо- та енергозатратних та екологічно небезпечних виробництв. Ці виробництва є також економічно найменш рентабельними. Одночасно в державах-лідерах починають концентруватися найсучасніші високорентабельні інформаційні та інтелектуальні технології.

Відносна «деіндустріалізація» країн Заходу, перенесення «брудних» виробництв в країни, що розвиваються та мають дешеву робочу силу, базувалася на тому, що втрату частини ринків багатими і розвинутими західними державами не можна вважати стратегічною загрозою. Адже вона компенсуватиметься глобальною монополією Заходу на послуги освітньої, науково-технічної, інформаційної та сервісної індустрії, які були захищені від міжнародної конкуренції з боку країн третього світу».

Але такий захист виявився нестійким і неефективним. Індія знайшла способи прориву закритого інформаційного поля розвинутих країн. Вона агресивно продукує та експортує небачені обсяги знання, не вивозячи робочу силу і капітали у США та інші надрозвинуті країни. Індійські програмні продукти мають необмежений попит. Отже, Індія досягає феноменальних результатів, застосовуючи інформаційну модель розвитку, і тим самим доводить, що освіта, наука, інформація стали провідними складовими продуктивних сил суспільства. Не зменшується і світова популярність китайських промислових товарів. Прискорена «індустріалізація Китаю» відкриває шлях до інтенсивного зросту сфери послуг, освіти і науки. Індія стала на шлях глобалізації пізніше за Китай, але модель її економічного розвитку містить багато цікавих елементів інноваційно-випереджувального характеру. Виникає враження, що у своїй національній стратегії розвитку Індія відмовилась від традиційного консерватизму і стає на шлях нового типу інформаційного корпоративно-конкурентного глобалізму азійського типу.

Інтелектуальний потенціал нації має кілька складових, а саме [2]:

- систему освіти, що включає державні та недержавні навчальні заклади;
- комп'ютерне забезпечення. Тут має значення абсолютна та відносна кількість ПК, їх якість, ступінь охоплення сітьовим зв'язком;
- системи зв'язку, де визначальними є швидкість зв'язку, його надійність, перешкодостійкість, захищеність від несанкціонованого доступу;
- бази даних на друкованих та електронних носіях;
- систему науки, що включає державні та недержавні наукові заклади;

- інтелектуальну власність у вигляді патентів, ліцензій, ноу-хау.

Результати дослідження. Класична концепція людського розвитку пропонує основні напрями дій щодо оптимізації зв'язку між економічним зростанням і людським розвитком у практичній політиці, серед яких ті, що можуть стати корисними Україні:

1) збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку, що сприятиме реалізації здібностей людини та її участі у виробництві та розподілі благ,

2) справедливіший розподіл доходів і національного багатства, що забезпечуватиме матеріальну базу розвитку широких верств населення і протидіятиме концентрації ресурсів у руках нечислених груп;

3) збалансованість соціальних витрат та зміцнення економічної бази соціальної сфери, диверсифікація джерел її фінансування;

4) розширення можливостей людей здійснювати свій вибір у політичній, соціальній та економічній сферах, передусім тих груп населення, які з різних причин мали обмежені можливості (жінки, мігранти, етнічні меншини).

Що стосується державної стратегії, то невідкладним завданням для України є створення на загальнодержавному рівні цілісної системи для підтримки інтелектуального потенціалу нації, його розвитку і перетворення на інтелектуальний капітал [4]. Ця система має включати в себе:

1. Надання освіти реального державного пріоритету.
2. Метою освіти є досягнення максимально можливого рівня гуманітарного потенціалу та розширення вікових меж його використання.
3. Створення умов для відтворення і випереджаючого розвитку науки. Завданням держави стає забезпечення прямого фінансування фундаментальної науки і через піднесення національного виробництва забезпечення розвитку прикладної науки безпосередньо на підприємствах.
4. Орієнтація на молодь.
5. Пошук і практична підтримка феноменів національного інтелекту.
6. Сприяння інформатизації всіх видів діяльності, забезпечення організацій і громадян ПК, розвиток мережі Інтернет та систем зв'язку, створення електронних баз даних та спрощення доступу до них.
7. Спрощення реєстрації і ефективність захисту інтелектуальної власності.
8. Забезпечення постійно зростаючих темпів інноваційного процесу. Сприяння запровадженню у виробництво наявних високоефективних